

Ю. Г. Королюк,
доцент, кандидат фізико-математичних наук, докторант кафедри державного управління і менеджменту, Національна академія державного управління при Президентові України

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПРИКЛАДНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПОНЯТТЯ "ПОТЕНЦІАЛ" ЯК ЦІЛОВОЇ КАТЕГОРІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

У роботі досліджено сучасні тенденції до визначення, прикладного використання та методів оцінки поняття "потенціал" як цільової категорії державного регіонального управління. Показано, що розгляд "потенціалу" як системної характеристики дозволяє не тільки систематизувати методи оцінки, а й удосконалити підходи до управління ним.

The present article deals with modern tendencies to the definition, applied use and evaluation methods of the "potential" notion as a target category of the state regional governance. It is shown, that the "potential" notion view as a system characteristic allows not only the evaluation methods systematization, but also the governing approaches improvement.

Ключові слова: потенціал, ресурс, державне регіональне управління.

Keywords: potential, resource, the state regional governance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Проблематика визначення понять, пов'язаних із терміном "потенціал", не є новою для світової науки. Фундаментальні здобутки у даному напрямі належать галузі природничих наук, де зазначене поняття є глибоко дослідженим і широко вживаним, принаймні останні два століття. У ХХ столітті термін набув поширення в економічній науці та, починаючи із другої половини минулого століття, продовжив свою інтеграцію у галузі гуманітарних наук, що не володіють потужними методами формалізації: соціологію, політологію, правознавство, державне управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ, У ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНЕ РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕВИРШЕНИХ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, ЯКИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ СТАТТЯ

На сьогодні надзвичайно велика кількість вітчизняних та зарубіжних вчених (Долішній М.І., Варналій З.С., Давискіба Є.В., Ерішвілі Є.Д., Керецман В.Ю., Коротич О.Б., Кузьмін В.М., Лексін В.М., Максимова Т.С., Мезенцев К.В., Нижник Н.Р., Проводар Н.І., Швецов О.М. та ін.) досліджують різноманітні аспекти соціально-економічних явищ та процесів на регіональному рівні, у т.ч. проблематику регіонального управління і при цьому вживають термін "потенціал". Основне прикладне використання цього терміна здійснюється шляхом його поєднання з іншими термінами економічного та соціального змісту: "економічний", "трудоий", "ресурсний", "людський", "фінансовий" тощо, територіального — "регіональний". У свою чергу, використання терміна "потен-

ціал" у державному регіональному управлінні набуває все більшого поширення одночасно із розвитком наук державного управління. У даному ракурсі окремою особливістю є цільовий аспект поняття "потенціал" як об'єкта управління, його широке вживання у визначенні фундаментальних категорій зазначеної науки. Проте, незважаючи на це, фактично відсутні дослідження, присвячені проблемам регламентування та систематизації використання зазначеного терміна, його термінологічній та понятійній визначеності, методам формалізованої оцінки та підходам до управління (у т.ч. регіонального).

Метою роботи є дослідження сучасних тенденцій визначення, використання та методів оцінки поняття "потенціал" як цільової категорії державного регіонального управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Етимологія походження терміна "потенціал" бере початок від латинського слова "potentia", що у перекладі означає силу, міць, приховані можливості.

Як зазначалося, поява і найбільші здобутки дослідження "потенціалу" належать природничим наукам. Так, у фізиці потенціал виступає у якості силової характеристики поля та успішно використовується при дослідженні та поясненні широкого спектра природних процесів макро- та мікрорівня. Завдяки введенню і розробці методів оцінки потенціалу у галузь хімії вдалося пояснити цілу низку емерджентних властивостей сполук із подальшим синтезом нових речовин. Запозичення ідейних принципів потенціалу економікою розпочалося із їх "ресурсної" інтерпретації. Проте, навіть його вживання у такому ракурсі (який зазнає значної критики і нині) призвело до вияв-

Таблиця 1. Терміни "потенціал" та "ресурси", прикладний зміст їх використання у документах нормативно-правового забезпечення державного регіонального управління

Джерело	Термін	Прикладний зміст використання понять закладених у термін
[2]	«природні ресурси»	Визначення засад використання. Як матеріальна і фінансова основа місцевого самоврядування.
[3]	«науково-технічний потенціал країни»	Як складова мети державної інноваційної політики.
	«сировинні ресурси»	Як засіб реалізації процесу інноваційної діяльності.
[4]	«потенціал регіону»	Як об'єкт процесу стимулювання розвитку регіону.
	«економічний, науковий, трудовий потенціал регіону»	
	«природні ресурси»	
	«трудові ресурси»	
	«фінансові ресурси»	Як засіб подолання стану депресивності території.
[5]	«природний, виробничий, науково-технічний та трудовий потенціал»	Комплексний аналіз є основою розробки прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку.
	«фінансові та матеріально-технічні ресурси»	Як засіб забезпечення виконання програми розвитку галузей економіки.
[6]	«інформаційний ресурс»	Ефективне використання поняття визначено як основне завдання органів державної статистики.
[7]	«природні ресурси»	Як об'єкт використання місцевими державними адміністраціями.
	«фінансові та матеріально-технічні ресурси»	
	«економічний потенціал території»	Як об'єкт розвитку шляхом залучення іноземних інвестицій.
[8]	«природний, економічний, трудовий та науковий потенціал»	Повніше використання є засобом прискорення регіонального розвитку. Глибоке вивчення і оцінка є складовою головної мети державної регіональної політики.
	«інвестиційний потенціал регіону»	Збільшення є складовою завдань державної регіональної політики.
	«природні ресурси»	Вдосконалення використання є складовою головної мети державної регіональної політики.
	«державні ресурси»	Прикладна концентрація є засобом вдосконалення державного регулювання розвитку регіонів.
	«фінансові ресурси»	Використання є засобом забезпечення розвитку регіонів.
[9]	«економічний, людський та природно-ресурсний потенціал регіонів»	Пошук нових підходів використання є засобом досягнення якісно нового рівня ефективності, конкурентоспроможності економіки та життя населення.
	«економічний та інтелектуальний потенціал»	Вжито як характеристику, якою володіє держава.
	«туристсько-рекреаційний потенціал»	
	«внутрішній потенціал держави і регіонів»	
	«потенціал регіону»	Визначено розвиток понять, закладених у термін, шляхом розвитку транспортно-дорожнього комплексу.
	«потенціал міжрегіонального та прикордонного співробітництва»	Охарактеризовано двома групами показників: валовим внутрішнім продуктом та станом ринку праці.
	«людський, трудовий, інтелектуальний та освітній потенціал»	Недоліки використання віднесені до основних проблем регіонального розвитку.
	«науковий потенціал»	Визначено як чинники економічного зростання регіону та сталого соціально-економічного розвитку України.
	«потенціал зростання»	Як складова людських ресурсів.
	«людські ресурси»	Як об'єкт угоди щодо регіонального розвитку.
	«адміністративно-управлінські ресурси»	Прикладна концентрація визначена як основа формування «опорних регіонів» (полісів, локомотивів зростання).
	«фінансові ресурси»	
	«інвестиційні ресурси»	Залучення понять, закладених у терміні, визначено як фактор модернізації економіки.
«трудові ресурси»	Визначено як фактор залучення іноземних інвестицій.	
«ресурсний потенціал»	Зміцнення віднесено до стратегічних завдань державної політики регіонального розвитку.	

речності, пов'язані із його ресурсною інтерпретацією. Акцентуючи на даних суперечностях, Г.П. Уліганінець [1, с. 20] зазначає: "даючи визначення сутності терміна "потенціал", треба враховувати те, що між термінами "ресурси" і "потенціал" відмінним є те, що ресурси існують незалежно від суб'єктів економічної діяльності, а потенціал окремого підприємства, галузі, регіону, суспільства, держави є невіддільним від суб'єктів діяльності".

Не вдаючись до етимологічного аналізу термінів "ресурс" та "потенціал" та зважаючи на незаперечну фундаментальну роль правового визначення понять та процесів у реалізації державної регіональної політики, було здійснено аналіз їх прикладного використання у документах нормативно-правового забезпечення державного регіонального управління (табл. 1).

Наведені результати аналізу вітчизняної нормативно-правової бази державного регіонального управління свідчать про поширене, проте несистемне за змістом вживання термінів "потенціал" та "ресурси". Термін "потенціал" є найчастіше прив'язаним до понять "економічний", "науковий", "людський", "інвестиційний", а термін "ресурс" — до понять "фінанси" та "природа". Зустрічається як поєднання зазначених термінів ("ресурсний потенціал" [9]), так і їх прив'язка до одних і тих же категорій ("економіка", "праця"). Характерною особливістю залишається використання термінів "потенціал" та "ресурси" при визначенні принципів норм та цілей реалізації державної регіональної політики. В Основному законі України [2] термін "потенціал" жодного разу не вжитий, а один раз зазначений термін "природні ресурси", що віднесено до матеріальної і фінансової основи місцевого самоврядування. Окрім того, вживання терміну "ресурс(и)" в інших нормативно-правових документах є більш усталеним з позицій управління, що визначається його окресленням двома дієкатегоріями: "концентрація" і "використання". Незважаючи на цільовий аспект оперування зазначеними поняттями із масовим використанням категорій "підвищення", "забезпечення", "покращення", "ефективне використання" тощо, нормативно-правові джерела зовсім не визначають методології числової чи якісної оцінки величини "потенціалу" та "ресурсу". Окремим підтвердженням цього слугує відсутність даних термінів у постановах Кабінету міністрів України "Про затвер-

лення та опису ряду економічних закономірностей, зокрема виробничої функції. Характерною спільною рисою появи прикладного ефекту від дослідження понять, пов'язаних із терміном "потенціал", у світовій науці є його інтерпретація як системної характеристики із подальшою розробкою методів односторонньої формалізованої оцінки.

Основні концепції поняття "потенціал" у державному управлінні є значною мірою успадкованими від галузі економіки із одночасним успадкуванням низки невирішених проблем. Економічний аспект проблематики потенціалу суттєво посилюється при дослідженні категорій державного управління на регіональному рівні, де загострюються супе-

дження Порядку здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в Автономній Республіці Крим і обласного значення для визнання територій депресивними" [10] та "Про запровадження комплексної оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя" [11].

Продовженням дослідження, у рамках мети даної роботи, був аналіз публікацій науковців галузі економічних наук та наук державного управління, зокрема М.І. Долішного, Т.С. Максимова, В.Ю. Керцмана, В.М. Лексіна, О.М. Швецова, О.І. Сітнікова, О.М. Юніна, Д. Стеценка, Є.Д. Ерішвілі, К.В. Мезенцева, Н.І. Проводара, З.С. Варналя, А.П. Голикова, Н.Р. Нижника, В.І. Павлова, О.Д. Лазора, К.І. Оксенюк, В.М. Кузьміна, В.К. Симоненка, Г.П. Уліганця на предмет прикладного використання понять терміна "потенціал".

Аналіз прикладного використання науковцями понять, закладених у термін "потенціал", виявив ряд особливостей:

— вживання його у якості характеристики території ("потенціал території", "потенціал регіону" тощо);

— чітко визначений ресурсний зміст ("ресурсний потенціал", "природно-ресурсний потенціал" тощо), підсилений одночасним вживанням дієслів "реалізація" та "використання";

— вживання його як цільової категорії державної регіональної політики.

Зважаючи на загальновизнану цільову приналежність терміна "потенціал", очевидно, що надзвичайно актуальної ваги набувають підходи до формалізованої оцінки його понять. Аналіз сучасних підходів до числової оцінки потенціалу (у інтерпретаціях терміну як регіональної характеристики) дослідниками галузі економічних наук та наук державного управління наведено у табл. 2.

Спільною особливістю пропонованих методів формалізації потенціалу є їх вартісно-ресурсна основа. При числовій оцінці науковці, спрощуючи постановку завдання, значно звужують спектр поняття "потенціал регіону", чітко окреслюючи окремі його складові: "трудовий", "інноваційний", "територіальний" тощо. За винятком робіт [18—19] потенціал не розглядається та не оцінюється як динамічна системна характеристика. Проте навіть спроби статичної оцінки окремих складових потенціалу регіону шляхом аналізу регіональної соціально-економічної статистичної інформації свідчать про їх високу прикладну значимість, пов'язану із зростанням чіткості постановки цілей державного регіонального управління.

Багато дослідників явно чи опосередковано визначають процес управління регіоном схемою: управлінська дія — процес використання потенціалу — соціально-економічна ціль(і) управління. Більше того, основний аспект прикладан-

Таблиця 2. Основні підходи до оцінки "потенціалу" дослідниками галузі економічних наук та наук державного управління

Дослідник(и) та джерело	Термін	Прикладний зміст використання понять закладених у термін та основні підходи до оцінки
Осауленко О., Карпов В. [12, с.2]	«людський потенціал регіону»	Визначається дев'ятьма складовими: демографічним розвитком, розвитком ринку праці, матеріальним добробутом населення, умовами життя населення, рівнем життя населення, рівнем освіти населення, станом охорони здоров'я, соціальним середовищем, екологічною ситуацією, фінансуванням людського розвитку.
Коротич О.Б. [13]	«соціально-територіальний потенціал регіону»	Оцінюється на підставі оперування показниками чисельності населення та розміру території регіону. Прикладне призначення – обґрунтування адміністративно територіального реформування України.
Асаул А.М., Павліха Н.В. [14, с. 10]		Оцінюється на підставі методу Е.Енгеля шляхом оперування показниками чисельності населення та розміру території регіону. Використано при аналізі інвестиційної привабливості регіону.
Давискіба Є.В. [15]	«економічний (інвестиційний, природно-ресурсний, трудовий) потенціал регіону»	Розуміється як сукупна здатність наявних у межах регіону економічних ресурсів забезпечити виробництво максимально можливого обсягу матеріальних благ і послуг, що відповідають потребам суспільства на даному етапі його розвитку. Визначається вартісною оцінкою складових шляхом використання «затратних» і «результативних» підходів. Використано при аналізі оцінки ефективності використання економічного потенціалу Харківської області.
Темиргалієв Р.І. [16]	«ресурсний потенціал»	Аналіз понять, закладених у термін, пропонується здійснювати як сукупність ретроспективного аналізу; комплексної оцінки наявних ресурсів; визначення запасів ресурсів; визначення альтернативних ресурсів (ресурсів-замінників); визначення необхідності залучення зовнішніх ресурсів; порівняння взаємозамінних ресурсів з капіталоемності, енергоемності, величини запасу, інвестиційної привабливості, можливостями використання. При оцінці понять терміна домінує «ресурсна» складова, яка є основним чинником забезпечення цілей регіонального розвитку.
Шляхто І.В. [17]	«інноваційний (виробничо-технологічний, кадровий, інформаційний, фінансовий, науково-технічний, організаційний, управлінський, інноваційної культури, споживчого сегменту) потенціал регіону»	Визначається як можливість створення, запровадження нововведень та готовність їх прийняти. Пропонується методика диференційованої оцінки сукупності вартісних, кількісних та якісних показників, що характеризують регіон.
Дроздова І.В. [18]	«економічний потенціал реконструкції міста»	Поняття, закладені у термін, визначаються як динамічна системна характеристика. Числова оцінка пропонується шляхом застосування функції корисності (вектора Шеплі) у розробленій моделі конкурентного розподілу суспільних витрат.
Приймак В.І. [19]	«трудовий потенціал»	Аналізується як номінальне поняття (джерело можливостей населення до праці) та реальне (практичне використання його здатності до трудової і громадської діяльності). Оцінюється шляхом економіко-математичного аналізу статистичних показників. Методика оцінки передбачає отримання інтегрального показника для довільних регіонів і часових проміжків.

на зусиль управлінської дії обмежується процесом суто ресурсного використання потенціалу з метою досягнення поставлених кінцевих соціально-економічних цілей. Формалізована оцінка величини потенціалу в такому випадку становить інтерес тільки як можливість використати оцінений обсяг відповідного ресурсу. Однак цільова категорія даного поняття не може обмежуватися тільки чинниками його ресурсного використання. Слід погодитися із визначенням потенціалу як системної характеристики, для якої притаманні певні умови реалізації, які подібно потенціалу можуть розглядатися як числові величини, що можуть бути знайдені шляхом обробки інформації про систему [20]. Управління регіоном у такому ракурсі визначається як управління системою, на стан якої можна вплинути тільки шляхом створення необхідних умов для реалізації її потенціалу.

ВИСНОВКИ

Аналіз нормативно-правового забезпечення державного регіонального управління, робіт дослідників галузі економічних наук та наук державного управління свідчить, що

поняття "потенціала" займає вагоме місце у процесі реалізації державної регіональної політики. Однак прикладне використання терміна "потенціал" має чітко визначений ресурсний зміст, підсилений одночасним вживанням дієслів "реалізація" та "використання". У свою чергу, нормативно-правові джерела зовсім не визначають методології якісної та числової оцінки величини потенціалу, що значно обмежує можливість його використання як цільової категорії. Пропоновані ж науковцями підходи до формалізації даного поняття базуються переважно на вартісно-ресурсній основі та не розглядають потенціал як системну характеристику. "Потенціал регіону" за своїм змістом є надзвичайно широкою категорією, яка може і повинна, з метою спрощення задачі, обмежуватися окремими складовими (наприклад, "трудоий потенціал", "інноваційний потенціал", "природно-ресурсний потенціал" тощо). Проте таке обмеження веде до множини методів оцінки понять одного системного явища, визначеного терміном "потенціал". Ускладнюючим чинником розв'язку задач формалізації постає визнана вартісно-ресурсна складова оцінки потенціалу, яка не здатна врахувати слабкоформалізовані дані соціальних та інших явищ і процесів регіонального соціально-економічної системи, вплив на які визначено як принципи цілі реалізації державної регіональної політики.

Розгляд потенціалу як системної характеристики дозволяє не тільки систематизувати методи оцінки, а й удосконалити підходи до управління ним. З даних позицій процес регіонального управління слід розглядати як процес управління потенціалом та умовами його використання. У першому випадку зусилля регіональної влади спрямовані на створення та підтримку базису регіонального розвитку, у другому — на реалізацію конкретних соціально-економічних цілей.

Дослідження та формалізація складових регіонального потенціалу як властивостей регіональної системи (саме системи) не може обмежуватися тільки факторною оцінкою впливу зовнішнього середовища та управлінської дії на їх поведінку та величину (що переважає у сучасних дослідженнях науковців галузі економічних наук та наук державного управління), але і визначати їх взаємовплив як характеристик компонент системи. Поєднання потенціалів окремих підсистем регіональної соціально-економічної системи з позицій системного підходу не є їх сумою (властивість емерджентності системи), що повинно мати своє відображення у регіональному управлінні потенціалом як цільовою категорією.

Як перспективи подальших досліджень можна розглядати розробку методів формалізації понять, пов'язаних із термінами "потенціал регіону" та "умови використання потенціалу регіону", заснованих на інтелектуальному аналізі наявної статистичної інформації динамік регіональних соціально-економічних систем України.

Література:

1. Уліганинець Г.П. До питання про сутність ресурсного потенціалу регіону / Г.П. Уліганинець // Економіка та держава. — 2007. — №9. — С. 20—22.
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року із змінами, внесеними законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV. — К.: Видавничий дім "Скіф", 2006. — 48 с.
3. Закон України "Про стимулювання розвитку регіонів": за станом на 8 вер. 2005 р. / Верховна Рада України. — К.: Відомості Верховної Ради України, 2005. — № 51. — 548 с.
4. Закон України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України": за станом на 23 бер. 2000 р. / Верховна Рада України. — К.: Відомості Верховної Ради України, 2000. — № 25. — 195 с.
5. Закон України "Про державну статистику": за станом на 17 вер. 1992 р. / Верховна Рада України. — К.: Відомості Верховної Ради України, 1992. — № 43. — 608 с.

7. Закон України "Про місцеві державні адміністрації": за станом на 9 квіт. 2000 р. / Верховна Рада України. — К.: Відомості Верховної Ради України, 1999. — № 20—21. — 190 с.

8. Указ Президента України "Про Концепцію державної регіональної політики" від 25 травня 2001 року // Офіційний вісник України від 15.06.2001. — 2001. — № 22. — С. 20. — ст. 983. — код акта 18982/2001.

9. Про затвердження "Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року": за станом на 21 липня 2006 р. / Кабінет міністрів України. — Постанова № 1001. — Київ, 2006 [Електронний ресурс]. — режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF>.

10. Про затвердження "Порядку здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в Автономній Республіці Крим і обласного значення для визнання територій депресивними": за станом на 24 червня 2006 р. / Кабінет міністрів України. Постанова № 860. — Київ, 2006 [Електронний ресурс]. — режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=815-96-%EF>.

11. "Про запровадження комплексної оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя": за станом на 20 червня 2007 р. / Кабінет міністрів України. — Постанова № 833. — Київ, 2007 [Електронний ресурс]. — режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=833-2007-%EF&check=dCCMfOm7xVWMqJgEZiIs-JKtLH40Us80msh8le6>.

12. Осауленко О. Регіональна статистика в системі державного управління / Осауленко О., Карпов В. // Командор. — 2002. — № 1. — С. 2—7.

13. Коротич О.Б. Теоретико-методологічні засади державного управління регіональним розвитком України: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня докт. наук держ. управл.: спец. 25.00.02 "механізми державного управління" / О.Б. Коротич. — Запоріжжя, 2009. — 36 с.

14. Асаул А.Н. Совершенствование метода многомерной статистической оценки для диагностики инвестиционной привлекательности регионов / А.Н. Асаул, Н.В. Павлиха // Вісник Академії економічних наук України. Науковий щорічник. — Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2004. — № 1(5). — С. 9—15.

15. Давыскиба Е.В. Экономический потенциал региона: методика и опыт оценки / Давыскиба Е.В. // Коммунальное хозяйство городов: Науч.-техн. сб. — Вып. 50. — К.: Техніка, 2003. — С. 152—157.

16. Темиргалієв Р.І. Ресурси регіонального розвитку та їх роль у визначенні стратегічних пріоритетів держави / Темиргалієв Р.І. // Державне управління та місцеве самоврядування. Серія "Управління". — 2009. — Вип. № 3(9). — С. 123—130.

17. Шляхто І. В. Оцінка інноваційного потенціала регіона / Шляхто І. В. // Управление общественными и экономическими системами. — 2007. — № 1. — С. 21—28.

18. Дроздова І.В. Методологія прогнозування розвитку економічного потенціала реконструкції городів Росії / Дроздова І.В. // Проблемы современной экономики. — 2008. — № 1. — С. 68—75.

19. Приймак В.І. Регулювання трансформації трудового потенціалу в регіональній системі ринку праці: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня докт. екон. наук: спец. 08.02.03 "Організація управління, планування і регулювання економікою" / В.І. Приймак. — Львів, 2005. — 37 с.

20. Pushnoi. G. Dynamics of a system as a process of realization of its "potential" / Pushnoi. G. // The 21st International Conference of the System Dynamics Society, Proceedings, New York. — 2003. — № 56.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2010 р.